

Inleiding en thema

Het is de droom van menig classicus: een bezoek aan de plaatsen die Homerus beschrijft in zijn Odyssee, ook al is men tegenwoordig vrijwel unaniem van mening dat het epos van Homerus een mythische vertelling is over een op zijn minst gedeeltelijk fictieve held. Naar de huidige opvattingen moet het decor van dit epos grotendeels worden gesitueerd in Homerus' eigen tijd, de achtste eeuw v. Chr., vier eeuwen na de teloorgang van de Mykeense paleizen, zoals ook duidelijk naar voren kwam in de lezing van Jan Paul Crielaard op de studiedag ter voorbereiding van de cursus.

De rol van het landschap in de Odyssee en de wijzen, waarop de Homerische verhalen het Griekse landschap hebben beïnvloed en die nog steeds een rol spelen bij het beeld dat men van Griekenland heeft, vormden het centrale thema van de docentencursus *'Odyssee. Herinnering en Geografie'*. Deze cursus vond plaats van 18-25 oktober 2018, onder leiding van dr. Gert Jan Van Wijngaarden en drs. Christine de Haan-Oudshoorn.

Op het programma stonden plaatsen die zich, mede door de opgravingen van bekende archeologen als Gell, Schliemann, Dörpfeld en Marinatos, sterk identificeren met de Odyssee, zoals de eilanden Lefkas, Kefalonia en Ithaka met diverse kandidaten voor een 'paleis van Odysseus', meerdere grotten waar Athena de geschenken van de Phaiaken verborgen zou hebben, baaien waar Odysseus door de Phaiaken aan land gezet zou zijn, verschillende mogelijkheden voor een Homerisch Pylos en minstens drie plaatsen in de omgeving van het huidige Sparta die aanspraak maken op de titel 'paleis van Menelaos'. Er werden ook enkele archeologische plekken bezocht die niet in de Odyssee en de Ilias (scheepscatalogus) worden genoemd, zoals de indrukwekkende burcht van Teichos Dymaion. Hieronder enkele impressies van onze reis door de 'Mykeense' wereld.

Lefkas

Er zijn op de Ionische eilanden vooral veel graven gevonden, met vondsten die duiden op een vroeg-Mykeense cultuur. Zo zijn op Lefkas in Nidri koepelgraven met voorwerpen uit de bronstijd gevonden. Op grond van o.a. deze vondsten baseerde Dörpfeld zijn theorie dat Lefkas het Homerische Ithaka zou zijn. Een Mykeens gebouw dat zou kunnen doorgaan voor een paleis is echter nooit gevonden. Bij het graf van deze grote archeoloog voelden wij, uitkijkend over de schitterende zonovergoten Vlichobaai, iets van de magie van de Homerische verhalen die ook Dörpfeld gedreven moet hebben. Dit bezoek werd extra avontuurlijk toen bleek dat de smalle weg terug geheel achteruitrijdend moest worden afgelegd, wat veel stuurmanskunst van onze buschauffeur Loukas vergde.

Lefkas: het graf van Dörpfeld als 'lieux de mémoires' bij de baai van Vlichos, tegenover Nidri

Ithaka

In de vroege ochtend—de zee was nog in nevels gehuld —voeren we van Kefalonia naar Ithaka. Ons eerste doel was de akropolis van het antieke Alalkomenes, dat door de bewoners van Ithaka wordt beschouwd als mogelijke locatie voor het paleis van Odysseus. Daar werden we verwelkomd door een kudde grazende geiten en het geluid van klingelende belletjes. Het was alsof we Telemachos hoorden spreken, die Menelaos, toen deze hem paarden als geschenk aanbood, antwoordde:

“Op Ithaka zijn geen brede banen voor paardenrennen, weiland evenmin. Een land voor geiten is het, lieflijker dan een dat paarden fokt...” (Od. IV, 605-606, vert. Patrick Lateur).

Bij het beklimmen van de Akropolis troffen we vooral muren aan van de Hellenistische stad, al beschouwt men op het eiland deze muren als ‘Cyclopisch’ en noemt men deze plek het ‘paleis van Odysseus’. In het archeologisch museum in Vathy waren zowel vondsten uit de (pre)geometrische als de hellenistische tijd te zien, maar weinige uit de bronstijd. Het is duidelijk dat de inwoners van Ithaka trots zijn op hun ‘Homerische verleden’, gezien het aantal beelden dat de laatste jaren alleen al de in haven van Vathy is opgericht. (zie foto 7).

’s Middags bezochten we het archeologisch museum in Stavros, waar o.a. vondsten uit de Polisgrot te bezichtigen zijn: resten van bronzen drievoeten uit de geometrische periode, en terracotta maskers, waarvan een met de inscriptie “ΕΥΧΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙ”. Waarschijnlijk heeft deze grot gediend als vereringssplek. De medewerkster van het museum wees ons nog op een inscriptie in lineair A, die kortgeleden ontcijferd zou zijn. Ze was heel stellig, en wij lieten uit beleefdheid onze scepsis niet merken, maar namen ons voor dit grondig uit te zoeken.

Na een bezoek aan de z.g. Homer’s School, tweede kandidaat voor het ‘paleis van Odysseus’, ging een aantal van ons op zoek naar de Polisgrot, die helaas is ingestort. Het zwemmen in het helderblauwe water van de Polisbaai was een passend einde van ons bezoek aan het eiland van Odysseus.

Kefalonia

Op Kefalonia kwamen vanzelfsprekend onze landgenoten Adriaan Goekoop en zijn kleinzoon Cees Goekoop ter sprake. Beiden hebben hun ideeën over Kefalonia als het ‘Homerische Ithaka’ in een boek vastgelegd.

Wij bezochten zowel de kamergraven bij Mazarakata als een tholosgraf bij Poros/Tzannata. Dit laatste graf gaat door voor een mogelijk graf van Odysseus. Het is gebouwd boven een ouder, ingestort graf. Binnen in de koepel, die we in kleine groepjes mochten betreden, heeft men de graven op verschillende dieptes zichtbaar gemaakt. Het middelste graf zou het ‘graf van Odysseus’ zijn.

Voorgegaan door de enthousiaste bewaakster van de tholos-site, die ons een eind op weg hielp op haar hooggehakte sandaaltjes, gingen we op zoek naar het volgende ‘paleis van Odysseus’. Door dicht struikgewas en over een vrijwel droge rivier vonden we een absidaal gebouw, dat is opgegraven door archeoloog Vasilakis. Helaas ligt de opgraving stil en is Vasilakis met pensioen gestuurd.

Teichos Dymaion

Een van de hoogtepunten van de reis was het bezoek aan de Mykeense burcht Teichos Dymaion, gelegen in een prachtig natuurgebied bij kaap Kalogria. Deze Mykeense burcht wordt niet genoemd in de z.g. scheepscatalogus Homerus en was tot voor kort vrij onbekend. Polybius is de enige antieke schrijver die melding maakt van deze vesting. Een en ander gaf veel stof tot discussie. Waarom wordt deze burcht bij Homerus niet genoemd in het rijtje van monumentale Mykeense burchten? Is de kennis over de Mykeense wereld eeuwenlang louter gebaseerd geweest op de epen van Homerus? Welke conclusies moeten we trekken uit recente opgravingen die dit beeld op zijn minst in twijfel trekken. Dit dilemma zou ons de hele verdere reis bezighouden.

Intussen genoten we in alle rust —we waren er alleen!— van deze monumentale plek en het prachtige uitzicht. De Cyclopische muur is gebouwd rond 1300 v. Chr.. Binnenin de burcht troffen we echter sporen aan van veel oudere en van latere bebouwing. Hierover werden wij uitvoerig bijgepraat door onze archeoloog Gert Jan van Wijngaarden.

College archeologie van Gert Jan

De baai van Pylos/Navarino

Vanuit Pylos maakten we een lange wandeling langs de baai van Navarino, met aan de overkant het eiland Sphacteria. Boven ons torende het Neokastro op de berg Ayios Nikolaos.

Bij de baai van Navarino kregen we een presentatie in situ over de zeeslag van de Atheners tegen de Spartanen in 425 v. Chr., waarin de Atheners de overwinning behaalden en de Spartanen die op het eiland Sphacteria vastzaten zich moesten overgeven.

Ook de beroemde zeeslag die in 1827 in de baai van Navarino heeft plaatsgevonden tussen de Turkse vloot aan de ene kant en de Britse, Franse en Russische vloot aan de andere kant, werd uitvoerig besproken. Het was de laatste zeeslag die uitsluitend met zeilschepen werd

bevochten. Aan de overwinning van de geallieerde vloot heeft Griekenland haar vrijheid te danken.

Sparta, het Menelaion

In Sparta beklommen we de steile weg naar het paleis van Menelaos en Helena, het z.g. Menelaion (twee andere kandidaten als mogelijke plaats voor het paleis van Menelaos zijn Pellana en de recente opgraving in Ayios Vasilios, die nog niet voor publiek toegankelijk is).

Wij troffen resten van muren aan van bouwwerken uit de Mykeense periode, en een soort heroön uit de 8^e of 7^e eeuw, waar vermoedelijk Menelaos en/of Helena werden vereerd. De volgende dag zouden

we in het kleine, maar interessante archeologisch museum van Sparta veel vondsten zien die duiden op deze verering, zoals reliëfs en prachtige bronzen beeldjes. Daar zagen we ook de voorwerpen die met de verering en de festivals ter ere van Artemis Orthia samenhangen.

Conclusie

De opgravingen op de Ionische eilanden en op de Noordwestkust van de Peloponnesos hebben het romantische beeld van een wereld met Homerische helden doen kantelen.

Duidelijk is dat er buiten de door Homerus genoemde Mykeense nederzettingen ook op de Ionische eilanden Mykeense samenlevingen zijn geweest die vermoedelijk weinig of niets te maken hebben met het door Homerus geschetste beeld. Het is dan ook weinig zinvol te blijven zoeken naar paleizen van Odysseus, Nestor en Menelaos. Desondanks blijft het voor velen een diepgeworteld verlangen om de literaire en materiële cultuur met elkaar in overeenstemming te brengen en de heldenwereld van Homerus —althans voor een deel— als realiteit te zien, zelfs voor archeologen, zoals de afgelopen decennia is gebleken uit veel publicaties over dit onderwerp.

Het was een lastige opgave om deze cursusreis te plannen i.v.m. de vaarschema's en ook het minder frequent varen van de veerboten tussen de verschillende eilanden in de winterperiode. Bovendien werd kort voor de reis de verbinding van Kefalonia naar Patras opgeheven, waardoor er naar het veel zuidelijker gelegen Kyllini overgevoerd moest worden. Veel dank aan Labrys voor alle inspanningen die deze cursus tot een fantastisch avontuur hebben gemaakt.

In de haven van Vathy op Ithaka bij het nieuwe standbeeld van Odysseus